

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی

بررسی جایگاه «وطن» در شعر دفاع مقدس

استاد راهنما:
دکتر مهدی ملک‌ثابت

استاد مشاور:
دکتر محمدرضا نجاریان

پژوهش و نگارش:
ندا ناظم‌پوران

تابستان ۱۳۹۲

تقدیر و تشکر

سپاس بی‌کران پروردگار یکتا را که هستی‌مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه‌چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.

سپاس از استاد راهنما فرهیخته، استاد ملک ثابت که راهگشای من در تسهیل نگارش پایان‌نامه بوده‌اند و سپاس از استاد مشاور گرانقدر، استاد نجاریان. سپاس از استادان دوره کارشناسی ارشد که از محضرشان کسب علم کردم. استادان جلالی، الهام‌بخش، دهقانی فیروزآبادی، پهلوان حسینی و خدادادی. هم‌چنین استادان فلاح، مهتدیانی و کهدویی که در دوره کارشناسی افتخار حضور در کلاسهای درسیشان را داشتم.

با سپاس از سرکار خانم مطهری‌نیا و صابر که همیشه پاسخگوی سؤالات در امور اداری دانشگاه بوده‌اند. سپاس فراوان از خانواده‌ام، خواهر عزیزم و همسر و از سرکار خانم الهام زارع و سمیرامیس ابراهیمی و با سپاس از دیگر عزیزانی که مرا در به ثمر رسیدن پایان‌نامه یاری و همراهی نمودند.

تقدیم:

به پاس تعبیر عظیم و انسانی‌شان از واژهٔ ایثار و از خودگذشتگی، به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که در این سردترین روزگاران، بهترین پشتیبان است، به پاس قلب‌های بزرگشان که فریادرس است و سرگردانی و ترس در پناهشان به شجاعت می‌گراید و به پاس محبت‌های بی‌دریغشان که هرگز فروکش نمی‌کند، این مجموعه را به پدر و مادر عزیزم تقدیم می‌کنم.

چکیده

وطن‌دوستی از جمله عواطفی است که در نهاد آدمی وجود دارد. رویدادهای بزرگ و مهم سیاسی-اجتماعی عامل برانگیخته شدن آن هستند. هنرمندان در این موقعیتهای برای انگیزش حس وطن‌دوستی و هم‌چنین تقویت آن، رسالت خود را بر عهده دارند. در دوره دفاع مقدس، یکی از بزرگترین رویدادهای وطنمان، شاعران متعهد فراوانی به مسأله جنگ، دفاع و پایداری پرداختند که در آن میان به مسأله وطن نظر داشتند، حمید سبزواری، محمدعلی مردانی و سپیده کاشانی از جمله شاعران دوره دفاع مقدس به حساب می‌آیند که در سروده‌های خود در باب وطن اشعاری سروده‌اند. در این پژوهش برآنیم تا ساختار صوری و زیبایی‌شناسی وطن‌سروده‌های سه شاعر را بررسی نماییم و به بررسی درونمایه‌های وطن‌سروده‌ها بپردازیم.

حمید سبزواری شاعر سنت‌گرا بیشتر در قالب غزل، رباعی و مثنوی، شعر سروده است. از صنایع معنوی بیش از صنایع لفظی در کلام بهره برده و از صور خیال، تشبیه و استعاره، بسامدی چشمگیر و بالا در وطن‌سروده‌ها دارد. شاعر با تشبیهات و استعاره‌ها و لحنی حماسی به فضاپردازی و توصیف شهرهای درگیر جنگ پرداخته تا با استواری و فخامت کلام خود حس تهییج هموطنان را از یک سو و حس وطنخواهی و همدردی آنان را از سوی دیگر برانگیزد. در کل، سبزواری به وجه اقلیمی و وجه قومی-نژادی وطن در کلام بسیار پرداخته و به وطن اسلامی نیز نظر دارد.

محمدعلی مردانی در وطن‌سروده‌های خود بیشتر از قالب قصیده و مثنوی استفاده کرده است. چندان صنایع لفظی در اشعارش دیده نمی‌شود، اما از میان صنایع معنوی تلمیح، تناسب و تشخیص را فراوان به خدمت خود درآورده تا در میان توصیف و ستایش شهرهای درگیر جنگ، پایداری، دفاع و وحدت را با استغاثه و دعا از اهل بیت خواهان است. اشعار وطنی او به دلیل به کارگیری تلمیحات فراوان اسلامی و یادکرد بسیار از اهل بیت کاملاً صبغه اسلامی دارد.

سپیده کاشانی شاعر نوکلاسیک، وطن‌سروده‌های خود را بیشتر در قالب قصیده و مثنوی سروده است. او کمترین استفاده را از صنایع لفظی و معنوی کلام برده و از تشبیه و استعاره فراوان بهره یافته تا با احساسات پاک و رقیق خود و باورهای دینی قوی، روح وطن‌پرستی را در اشعار خود جاری کند. اشعار او لحن حماسی دارد و بیشتر به بیان مظلومیت مردم ایران پرداخته. به خاطر توجه او به جنبه اسلامی وطن، اشعار او نیز، رنگ اسلامی به خود گرفته است.

کلمات کلیدی: حمید سبزواری، سپیده کاشانی، محمدعلی مردانی، شعر دفاع مقدس، وطن.

Key Words: Hamid Sabzevari, Sepide Kashani, Mohammad Ali Mardani,
The Poetry Of Iranian Holy Defence, Home land.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: مبادی تحقیق	۱
۱-۱- تعریف موضوع.....	۲
۲-۱- سابقه تحقیق.....	۴
۳-۱- سؤالات پژوهشی.....	۷
۴-۱- روش تحقیق.....	۷
فصل دوم: تعاریف	۹
۱-۲- دفاع مقدس.....	۹
۱-۱-۲- شعر دوره جنگ.....	۱۴
۱-۱-۱-۲- ویژگیهای ادبی.....	۱۴
۲-۱-۱-۲- ویژگیهای فکری.....	۱۶
۲-۱-۲- دوران بعد از جنگ تحمیلی (دهه دوم انقلاب اسلامی).....	۱۷
۱-۲-۱-۲- ویژگی های ادبی.....	۱۸
۲-۲-۱-۲- ویژگیهای فکری.....	۱۹
۲-۲- وطن.....	۲۳
۱-۲-۲- پیشینه «وطن» در آیات، روایات، احادیث و کتابهای ادبی.....	۲۳
۲-۲-۲- وجه قومی و نژادی.....	۲۵
۳-۲-۲- وطن در وجه اسلامی.....	۳۹
۴-۲-۲- وطن در وجه عرفانی (وطن حقیقی).....	۴۳
۵-۲-۲- وطن در وجه اقلیمی.....	۴۵
۳-۲- تجلی وطن در شعر دفاع مقدس.....	۵۳
فصل سوم: وطن در سروده های دفاع مقدس حمید سبزواری	۶۳
۱-۳- احوال و آثار و زندگی.....	۶۴

- ۳-۱-۱- تولد و شرایط زندگی ۶۴
- ۳-۱-۲- پس از پیروزی انقلاب اسلامی ۷۲
- ۳-۱-۳- همگامان و هم‌اندیشان سبزواری در مبارزه با رژیم شاهی و پیروزی انقلاب اسلامی ۷۵
- ۳-۱-۴- شعر سبزواری ۷۷
- ۳-۱-۵- آثار حمید سبزواری ۸۲
- ۳-۱-۵-۱- سرود درد ۸۲
- ۳-۱-۵-۲- سرود سپیده ۸۴
- ۳-۱-۵-۳- کاروان سپیده ۸۵
- ۳-۱-۵-۴- یاد یاران ۸۶
- ۳-۱-۵-۵- به رنگ آمده دشمن ۸۷
- ۳-۱-۵-۶- گزیده ادبیات معاصر ۸۷
- ۳-۱-۵-۷- سرودی دیگر ۸۸
- ۳-۱-۶- اشعار پایداری حمید سبزواری ۹۰
- ۳-۱-۶-۱- اشعار پایداری سبزواری پیش از انقلاب اسلامی ۹۰
- ۳-۱-۶-۲- اشعار پایداری سبزواری پس از پیروزی انقلاب اسلامی ۹۴
- ۳-۲- وطن سروده های سبزواری ۹۶
- ۳-۲-۱- قالب در وطن سروده ها ۹۶
- ۳-۲-۲- صنایع لفظی در وطن سروده های حمید سبزواری ۹۸
- ۳-۲-۲-۱- جناس و انواع آن در وطن سروده های حمید سبزواری ۹۸
- ۳-۲-۲-۲-۱- جناس مذیل ۹۹
- ۳-۲-۲-۲-۲- جناس مضارع ۹۹
- ۳-۲-۲-۲-۳- جناس لاحق ۱۰۰
- ۳-۲-۲-۲-۴- جناس مرکب مفروق ۱۰۱
- ۳-۲-۲-۲-۵- اشتقاق ۱۰۲

- ۱۰۳.....۲-۲-۲-۳- واج آرایه
- ۱۰۳.....۱-۲-۲-۲-۳- واج آرایه حروف
- ۱۰۴.....۲-۲-۲-۲-۳- واج آرایه حرکات
- ۱۰۵.....۳-۲-۲-۳- تکرار
- ۱۰۷.....۴-۲-۲-۳- موازنه
- ۱۰۹.....۳-۲-۳- صنایع معنوی وطن سروده های حمید سبزواری
- ۱۰۹.....۱-۳-۲-۳- تلمیح
- ۱۰۹.....۱-۱-۳-۲-۳- تلمیح قبل از اسلام
- ۱۱۰.....۲-۱-۳-۲-۳- تلمیح بعد از اسلام
- ۱۱۱.....۳-۱-۳-۲-۳- تلمیح به تاریخ اسلام
- ۱۱۲.....۲-۳-۲-۳- اغراق
- ۱۱۵.....۳-۳-۲-۳- تناسب
- ۱۱۷.....۴-۳-۲-۳- سیاق‌الاعداد
- ۱۱۸.....۵-۳-۲-۳- تنسيق الصفات
- ۱۱۹.....۶-۳-۲-۳- تضاد
- ۱۲۱.....۷-۳-۲-۳- ارسال المثل
- ۱۲۲.....۸-۳-۲-۳- تجاهل عارف
- ۱۲۳.....۹-۳-۲-۳- تشخیص
- ۱۲۵.....۴-۲-۳- صور خیال در وطن سروده های سبزواری
- ۱۲۵.....۱-۴-۲-۳- تشبیه و انواع آن
- ۱۲۵.....۱-۱-۴-۲-۳- تشبیه بلیغ
- ۱۲۹.....۲-۱-۴-۲-۳- تشبیه مرسل
- ۱۳۲.....۳-۱-۴-۲-۳- تشبیه مشروط
- ۱۳۳.....۲-۴-۲-۳- کنایه

۱۳۸	..... استعاره ۳-۴-۲-۳
۱۳۸	..... استعاره مصرحه ۱-۳-۴-۲-۳
۱۴۰	..... استعاره مصرحه مرشحه ۱-۱-۳-۴-۲-۳
۱۴۱	..... استعاره بالکنایه ۲-۳-۴-۲-۳
۱۴۵	..... استعاره تخیلیه ۴-۳-۴-۲-۳
۱۴۶	..... ایهام ۴-۴-۲-۳
۱۴۷	..... تلمیح ۵-۴-۲-۳
۱۴۸	..... نتیجه گیری ۳-۳
۱۵۱	فصل چهارم: وطن در سروده های دفاع مقدس محمدعلی مردانی
۱۵۲	..... زندگینامه ۱-۴
۱۵۶	..... مجموعه های شعر (سروده مردانی) ۱-۱-۴
۱۶۰	..... اشعار پایداری محمدعلی مردانی ۲-۱-۴
۱۶۰	..... قبل از انقلاب اسلامی ۱-۲-۱-۴
۱۶۱	..... بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ۲-۲-۱-۴
۱۶۳	..... وطن سروده ها ۲-۴
۱۶۴	..... قالب وطن سروده های محمدعلی مردانی ۱-۲-۴
۱۶۵	..... صنایع لفظی در وطن سروده های محمدعلی مردانی ۲-۲-۴
۱۶۵	..... جناس ۱-۲-۲-۴
۱۶۵	..... جناس زاید ۱-۱-۲-۲-۴
۱۶۷	..... جناس مطرف ۲-۱-۲-۲-۴
۱۶۷	..... جناس اشتقاق یا اقتضاب ۳-۱-۲-۲-۴
۱۶۸	..... جناس قلب ۴-۱-۲-۲-۴
۱۶۹	..... تصدیر ۲-۲-۲-۴
۱۷۱	..... تکرار ۳-۲-۲-۴

- ۱۷۴.....۳-۲-۴- صنایع معنوی در وطن سروده های محمدعلی مردانی
- ۱۷۵.....۱-۳-۲-۴- ایهام
- ۱۷۶.....۲-۳-۲-۴- مبالغه
- ۱۷۹.....۳-۳-۲-۴- تضمین
- ۱۸۰.....۴-۳-۲-۴- تلمیح
- ۱۸۰.....۱-۴-۳-۲-۴- تلمیح به اقوال معروف عربی
- ۱۸۱.....۲-۴-۳-۲-۴- تلمیح به تاریخ اسلام
- ۱۸۲.....۳-۴-۳-۲-۴- تلمیح به داستان پیامبران
- ۱۸۴.....۴-۴-۳-۲-۴- تلمیح به ایران باستان
- ۱۸۵.....۵-۳-۲-۴- تناسب
- ۱۸۶.....۶-۳-۲-۴- تنسیق الصفات
- ۱۸۸.....۷-۳-۲-۴- سیاقه‌الاعداد
- ۱۹۱.....۸-۳-۲-۴- تضاد
- ۱۹۲.....۹-۳-۲-۴- نقیضه نما
- ۱۹۳.....۴-۲-۴- صور خیال در وطن سروده های محمدعلی مردانی
- ۱۹۴.....۱-۴-۲-۴- تشبیه
- ۱۹۴.....۱-۱-۴-۲-۴- تشبیه بلیغ
- ۲۰۲.....۲-۱-۴-۲-۴- تشبیه مرسل
- ۲۰۳.....۳-۱-۴-۲-۴- تشبیه تسویه
- ۲۰۶.....۴-۱-۴-۲-۴- تشبیه جمع
- ۲۰۷.....۵-۱-۴-۲-۴- تشبیه مفصل
- ۲۰۹.....۲-۴-۲-۴- کنایه
- ۲۱۳.....۳-۴-۲-۴- استعاره
- ۲۱۴.....۱-۳-۴-۲-۴- استعاره مصرحه

۲۱۷.....	۴-۲-۳-۲- استعاره بالکنایه
۲۲۰.....	۴-۴-۲- مجاز
۲۲۲.....	۴-۴-۵- تشخیص
۲۲۶.....	۴-۳- نتیجه گیری
۲۲۹.....	فصل پنجم: وطن در سروده های دفاع مقدس سپیده کاشانی
۲۳۰.....	۵-۱- زندگینامه
۲۳۶.....	۵-۱-۱- اشعار پایداری سپیده کاشانی
۲۳۶.....	۵-۱-۱-۱- اشعار پایداری سپیده کاشانی پیش از انقلاب اسلامی
۲۳۸.....	۵-۱-۱-۲- اشعار پایداری پس از انقلاب اسلامی
۲۳۹.....	۵-۱-۲- جلوه های زنانه در شعر سپیده کاشانی
۲۴۰.....	۵-۲- وطن سروده های سپیده کاشانی
۲۴۰.....	۵-۲-۱- قالب وطن سروده های سپیده کاشانی
۲۴۲.....	۵-۲-۲- صنایع لفظی وطن سروده های سپیده کاشانی
۲۴۲.....	۵-۲-۲-۱- جناس
۲۴۲.....	۵-۲-۲-۱-۱- جناس مطرف
۲۴۳.....	۵-۲-۲-۲- موازنه
۲۴۴.....	۵-۲-۲-۳- تکرار
۲۴۴.....	۵-۲-۲-۱- تکرار واکها
۲۴۶.....	۵-۲-۲-۲- تکرار واژگان
۲۴۷.....	۵-۲-۳- صنایع معنوی وطن سروده های سپیده کاشانی
۲۴۷.....	۵-۲-۳-۱- تلمیح
۲۴۸.....	۵-۲-۳-۱-۱- تلمیح به قرآن
۲۴۹.....	۵-۲-۳-۱-۲- تلمیح به تاریخ ایران بعد از اسلام
۲۵۰.....	۵-۲-۳-۱-۳- تلمیح به داستانهای ایرانی

- ۲۵۱..... ۲-۳-۲-۵- تناسب
- ۲۵۲..... ۳-۳-۲-۵- تنسيق الصفات
- ۲۵۳..... ۴-۳-۲-۵- سياقة الاعداد
- ۲۵۴..... ۵-۳-۲-۵- تضاد
- ۲۵۶..... ۶-۳-۲-۵- نقيضه نما
- ۲۵۷..... ۴-۲-۵- صور خيال
- ۲۵۷..... ۱-۴-۲-۵- تشبيه
- ۲۵۸..... ۱-۱-۴-۲-۵- تشبيه بليغ
- ۲۶۱..... ۲-۱-۴-۲-۵- تشبيه مؤكّد
- ۲۶۳..... ۳-۴-۲-۵- كناية
- ۲۶۴..... ۳-۴-۲-۵- استعاره
- ۲۶۵..... ۱-۳-۴-۲-۵- استعاره مصرحه
- ۲۶۹..... ۲-۳-۴-۲-۵- استعاره بالكنايه
- ۲۷۱..... ۴-۴-۲-۵- مجاز
- ۲۷۲..... ۵-۴-۲-۵- تشخيص
- ۲۷۷..... ۳-۵- نتیجه گیری
- ۲۷۹..... فصل ششم: بررسی درونمایه های وطن سروده ها.**
- ۲۸۰..... ۱-۶- بررسی درونمایه های وطن سروده های حمید سبزواری
- ۲۸۱..... ۱-۱-۶- توصیف و یادکرد از شهرهای درگیر جنگ
- ۲۸۴..... ۲-۱-۶- ستایش
- ۲۸۶..... ۳-۱-۶- عشق به وطن
- ۲۸۶..... ۴-۱-۶- پیروزیها و فتوحات
- ۲۸۸..... ۵-۱-۶- خطابها
- ۲۹۱..... ۶-۱-۶- سروده های تبلیغی

- ۲۹۲..... ۱-۶-۱-۶- تبلیغ برای پایداری
- ۲۹۴..... ۲-۶-۱-۶- تبلیغ برای آبادانی وطن
- ۲۹۵..... ۳-۶-۱-۶- لزوم وحدت
- ۲۹۶..... ۴-۶-۱-۶- آزاد سازی دیگر مناطق جهان پس از آزادی وطن
- ۲۹۷..... ۷-۱-۶- بیان مظلومیت دیگر کشورها
- ۲۹۸..... ۸-۱-۶- دشمن
- ۳۰۱..... ۹-۱-۶- توصیف وطن در زمان آغاز جنگ
- ۳۰۲..... ۲-۶- بررسی درونمایه های وطن سروده های محمدعلی مردانی
- ۳۰۳..... ۱-۲-۶- توصیف و یادکرد از شهرهای درگیر جنگ
- ۳۰۵..... ۲-۲-۶- ستایش
- ۳۰۸..... ۳-۲-۶- عشق به وطن
- ۳۰۹..... ۴-۲-۶- تشبیه وطن به کربلا
- ۳۱۰..... ۵-۲-۶- تشبیه وطن به مادر
- ۳۱۱..... ۶-۲-۶- پیروزی و فتح
- ۳۱۲..... ۷-۲-۶- ابیات ترغیبی
- ۳۱۴..... ۸-۲-۶- بیان قدرت رزمندگان
- ۳۱۶..... ۹-۲-۶- وحدت و انسجام ملی
- ۳۱۷..... ۱۰-۲-۶- خطاب
- ۳۱۹..... ۱۱-۲-۶- سوگند یاد کردن
- ۳۲۱..... ۱۲-۲-۶- دعا
- ۳۲۲..... ۱۳-۲-۶- توسل و اعتصام به اهل بیت
- ۳۲۲..... ۱۴-۲-۶- دشمن
- ۳۲۷..... ۳-۶- بررسی درونمایه های وطن سروده های سپیده کاشانی
- ۳۲۷..... ۱-۳-۶- توصیف و یادکرد شهرهای درگیر جنگ

- ۳۲۸..... عشق به وطن ۲-۳-۶
- ۳۲۹..... تشبیه وطن به کربلا ۳-۳-۶
- ۳۳۰..... تشبیه وطن به مادر ۴-۳-۶
- ۳۳۱..... پیروزی و فتح ۵-۳-۶
- ۳۳۱..... ابیات ترغیبی ۶-۳-۶
- ۳۳۳..... خطاب ۷-۳-۶
- ۳۳۷..... استغاثه ۸-۳-۶
- ۳۳۸..... دشمن ۹-۳-۶
- ۳۴۰..... نتیجه گیری ۴-۶
- ۳۴۵..... منابع و مأخذ ۳-۶

فصل اول

مبادی تحقیق

۱-۱- تعریف موضوع

وطن در لغت به معنای جای‌باش مردم، شهر زادگاه، میهن و نشیمن است. در گذشته، آثار منظوم و منظوری که درباره میهن‌پرستی، تجلیل و بزرگداشت ارزش‌ها و افتخارات ملی، یا حسرت و تأسف از دست دادن آن ارزش‌ها و افتخارات سروده می‌شد، «وطنیه» نام داشتند. وجوه چهارگانه وطنیه عبارتند از: قومی- نژادی، اقلیمی، عرفانی و دینی. وطن در شعر دفاع مقدس از وجوه چهارگانه وطنیه گسترده‌تر است که شامل پاسداشت سرزمین برای حفظ ارزش‌ها و باورهای دینی و ملی می‌شود؛ گاه معنایی فراتر یافته و مفهوم حفظ ارزش‌های والای انسانی در جهان وطنی و دفاع از ارزش‌ها در گستره جغرافیایی نامحدود را می‌یابد. ادبیات پایداری، ادامه و تکامل یافته وطنیه‌ها است.

جنگ ایران و عراق (۱۳۶۷-۱۳۵۹ ه.ش) و دفاع مردم ایران در برابر بیگانگان، تأثیری ژرف بر ادبیات معاصر این سرزمین نهاده که در شعر فارسی نمودی گسترده یافته است. «شعر دفاع مقدس» را در سه رده می‌توان جای داد: (۱) دوره تولد، (۲) دوره تجرد، (۳) دوره بعد از جنگ. مهم‌ترین ویژگی‌های شعر دفاع مقدس بدین ترتیب‌اند: سرایندگان آن، غالباً ذوق‌ورز هستند؛ باورهای دینی فراوان در شعر آن‌ها به چشم می‌خورد؛ معمولاً کوتاه و موجز هستند؛ از واژگان، اصطلاحات، ترکیبات و تعبیرات ویژه بهره می‌برند؛ سرایندگان، محدود به طبقه‌ای خاص نیستند و به کل جامعه تعلق دارند. از همین‌رو، شعر دفاع مقدس، شعر عامه مردم است؛ چندان که در قید و بند آرایه‌های لفظی و معنوی نیست؛ بلکه ساده، صمیمی و از همین رو تأثیرگذار است؛ ریشه در جوشش و پویایی اعتقادی جامعه دارد و سرانجام، پاکیزه، اخلاقی و انسانی، پرتحرک، دشمن‌ستیز، استقلال‌طلب، آزادی‌خواه و حرکت‌آفرین است.

ادبیات پایداری، نوعی از ادبیات متعهد و ملتزم است که از طرف مردم و پیشروان فکری جامعه در برابر آنچه حیات معنوی و مادی آن‌ها را تهدید می‌کند، به وجود می‌آید. این گونه ادبی، در طول تاریخ و در کشاکش تهاجم قدرتها و تدافع جوامع سلطه‌ناپذیر، همواره به مثابه ابزار و سلاحی بازدارنده رخ نموده و زمینه تداوم و بقای فرهنگی جوامع مورد هجوم یا تحت سلطه را

فراهم آورده است که با توجه به نحوه بروز و ظهورش می‌تواند متفاوت با دوره دیگر باشد؛ چنانکه در یک برهه تاریخی از نوع معترض، افشاگر و هشداردهنده و در دوره‌ای، از نوع ادب عارفانه و زاهدانه است و در روزگار دیگر، ادب سوگ و مرثیه را می‌توانیم در زمره ادبیات پایداری به شمار آوریم.

حمید سبزواری، سپیده کاشانی، محمدعلی مردانی از جمله شاعرانی هستند که در دوره دفاع مقدس اشعار وطنی سروده‌اند که اشاره‌ای مختصر به فعالیت‌ها و ویژگی‌های شعری آنان می‌کنیم. حسین ممتحنی معروف به «حمید سبزواری» (متولد ۱۳۰۴ ه.ش). ساختار اشعار او غالباً حماسی، اجتماعی، مذهبی است. وی از پیشگامان شعر و شاعری در زمینه سرودهای انقلابی به حساب می‌آید و اشعار بسیاری را برای مناسبت‌های مختلف انقلابی و دفاع مقدس سروده است.

محمدعلی مردانی (۱۳۷۸-۱۳۰۱) عضو «شورای شعر» وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و واحد ادبیات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی بوده است. در سال ۱۳۵۱ «انجمن نغمه‌سرایان مذهبی» توسط او و دوستانش تأسیس شده است. او دارای آثار بسیاری است که غالباً در اشعارش، به حماسه عاشورا، مدح و مرثیه اهل بیت، مسایل جنگ و دفاع مقدس پرداخته است.

سرور اعظم باکوچی، معروف به «سپیده کاشانی» (۱۳۷۱-۱۳۱۵ ه.ش) شاعر متعهد انقلابی است. او از سال ۱۳۶۰ عضو شورای شعر و ادب وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به مدت ده سال بوده و همچنین از جمله شاعرانی است که در سرودن «سرود ملی جمهوری اسلامی» نقش داشته. کاشانی ده‌ها سروده حماسی-عاطفی دارد که اشعارش سرشار از روح ایمان، عشق به خدا، ایثار، جهاد، حماسه، مقاومت و ستیز با دشمن است.

هدف از این پژوهش، گردآوری ابیات وطنی حمید سبزواری، سپیده کاشانی و محمدعلی مردانی و یافتن جایگاه وطن در سروده‌ها و سپس شناخت محتوا و زیبایی‌های شاعرانه اشعار و همچنین مقایسه آن با یکدیگر است.

این پژوهش برای علاقه‌مندان به شعر دفاع مقدس و پژوهشگران ادبیات مرتبط با جنگ تحمیلی و دانشجویان ادبیات فارسی و منتقدان ادبی کاربرد خواهد داشت.

۱-۲- سابقه تحقیق

محمد رضا شفیعی کدکنی در مقاله تلقی قدما از وطن (۱۳۵۶) مسأله وطن را از دیدگاهی متفاوت با توجه به دوره‌های تاریخی از چهار وجه اقلیمی، قومی- نژادی، عرفانی، اسلامی مورد بررسی قرار داده است. شعله عبدالعلی پور و فاطمه مدرسی در مقاله مهر وطن در شعر گویندگان پارسی گوی (۱۳۸۵) بیان می‌دارند که: بیشتر رویکرد گویندگان پارسی زبان به مسائل ملی ابتدا در حماسه‌های ملی ایران باستان تبلور می‌یابد و در حماسه‌های تاریخی، دینی و عرفانی تداوم می‌یابد و در عصر مشروطیت بیشترین نمود وطن پرستی دیده می‌شود که برای بیداری جامعه و ترویج اندیشه‌های تازه و شرح افتخارات ملی بیان می‌شود. کریم جعفری در مقاله حکیم توس؛ معلّم بزرگ اخلاق و وطن پرستی (۱۳۸۶) بیان می‌دارد: فردوسی، شاهنامه را با بهره‌گیری از آیات، احادیث و تعلیمات دینی و ملی سروده و در جای‌جای اشعارش، حس وطن پرستی را القا کرده است. مهدی قربانی دولت‌آبادی در پایان‌نامه خود با عنوان: تبلور ناسیونالیسم در شعر سیاسی ایران (۱۳۷۹) به مسأله وطن پرستی نظر داشته است.

ماشاءالله آجودانی در مقاله درون‌مایه شعر مشروطه (۱۳۷۲) در بخش پرداختن به وطن و مفهوم آن، شاعران اندیشه ایران خواهی را به دو گروه تقسیم کرده است: اندیشه‌ای که مطابق با افکار فرهنگ غرب و متأثر از آن است و بیشتر در پی توصیف وطن، با فرهنگ ناب ایرانی ست و دیگر، اندیشه‌ای که مطابق با فرهنگ اسلامی و نشأت گرفته از اندیشه سیدجمال اسدآبادی ست که بیشتر در پی توصیف وطن با فرهنگ ملی- مذهبی می‌باشد. سیدعلیرضا میرعلی نقی در مقاله وطنیه؛ آوایی بلند از دورانی کوتاه (۱۳۷۴) بیان می‌دارد که در عصر مشروطه، عارف قزوینی کسی است که شعر و موسیقی را همزمان به خدمت اهدافش درآورد و تصنیف‌های ملی خود را شکل داد و پس از او محمدعلی امیر جاهد، راه عارف را ادامه داد و کامل نمود. ناصر نیکوبخت و غلامعلی زارع در مقاله وطن در شعر مشروطه، بیان می‌دارد که با بررسی درون‌مایه‌های وطنی شعر مشروطه، درمی‌یابیم مفهوم وطن متفاوت از اشعار وطنی گذشته است. در گذشته، غالب مفاهیم،

نشأت گرفته از باورهای دینی می‌باشند، در حالی که اشعار عصر مشروطه، متأثر از تحولات سیاسی- اجتماعی دوران معاصر در جهان و ایران است که بی‌شک پیوستگی ملموس و مستقیم با دین نداشته‌اند. ناصر رنجبر در پایان‌نامه خود با عنوان: جلوه‌های وطن در شعر مشروطیت (۱۳۷۷) به مسأله وطن در عصر مشروطه پرداخته است.

محمد رضا شفیعی کدکنی در کتاب: ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت (۱۳۵۹) با توجه به تقسیم‌بندی‌های تاریخی و مسائل اجتماعی به نقد افکار و گرایش‌های شاعران پرداخته است. محمدجعفر یاحقی در کتاب چون سبوی تشنه (۱۳۷۴) تاریخ ادبیات معاصر ایران را با توجه به تقسیم‌بندی‌های تاریخی و مسائل اجتماعی هر دوره بیان کرده و شرح حال و اشعاری از شاعران هر دوره را آورده است. محمد غلامرضایی در مقاله وطن از دیدگاه اسلام و انعکاس آن در شعر فارسی (۱۳۷۳) بیان می‌دارد که اقبال لاهوری در زبان فارسی، مهم‌ترین شاعری است که وطن را از دیدگاه اسلام نگریسته و به بیداری مسلمانان توجه نشان داده و پس از وی، شاعران انقلاب اسلامی مسأله وحدت مسلمانان و جنگ و جهاد در برابر دشمنان اسلام را در اشعار خود جای داده‌اند. محمد رضا درخشنده در مقاله وطن‌خواهی در شعر سیاسی پس از مشروطه (۱۳۸۴) شعر عصر مشروطه را شعری پویا و زنده می‌داند، به دلیل اینکه شعر خارج از دربار است و پیوستگی با مسائل اجتماعی و سیاسی داشته و به مردم و اجتماع نزدیک است و وطن‌خواهی در این دوره، مورد پذیرش سنت‌گرایان و روشنفکران متجدد قرار گرفته و از همان ابتدا با فرهنگ و باورهای ما همراه و هماهنگ شده است. سیروس علی‌نژاد در مقاله یاد و یادبود دهمین سال خاموشی آخرین وطنیه‌سرا (۱۳۸۷) بیان می‌دارد که: حمید مصدق آخرین وطن‌سرا در عصر حال است و سیر شاعری او را چنین ترسیم می‌کند که در ابتدا اشعار وطنی او لحنی پرشور، حماسی و فاتحانه دارد، سپس درد انگیز و غم‌آلود می‌شود و بوی یأس و نومیدی می‌گیرد و حتی شکل نصیحت می‌یابد.

امین احمدی در پایان‌نامه خود با عنوان بررسی مفهوم وطن در شعر دوره مشروطه و دوره معاصر (۱۳۸۵) وطن را در این دو دوره تاریخی، مقایسه و بررسی کرده است. محمد رضا سنگری